

KS. GRZEGORZ LESZCZYŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

PRAWO WIERNEGO DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

Treść: – 1. Równość wiernych podstawą prawa do sprawiedliwego procesu. – 2. Sędzia kościelny gwarantem sprawiedliwości procesu. – 3. obrońca węgła gwarantem rzetelnego poszukiwania prawdy o małżeństwie. – 4. Adwokat gwarantem sprawiedliwego procesu. – Podsumowanie.

W myśl kan. 204 KPK wiernymi są ci, którzy przez chrzest wszczępieni w Chrystusa zostali ukonstytuowani Ludem Bożym i stawszy się z tej racji na swój sposób uczestnikami kapłańskiego, prorockiego i królewskiego posłannictwa Chrystusa, zgodnie z własną każdego pozycją, są powołani do wypełniania misji, jaką Bóg powierzył pełnić Kościołowi w świecie. Wierni stanowią zatem lud, a więc nie zbiór przypadkowych osób, w którym wielość osób połączonych jest więzami tak zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi. Jest to lud Boży, ponieważ posiada charakterystykę wyłączną i odmienną od wszystkich innych rodzajów ludów czy narodów. Jego element ludzki wspólny jest również dla innych kategorii ludów. Wyróżnia go natomiast element boski: twórcą Kościoła jest Chrystus, a jego celem najwyższym i wyłącznym jest zbawienie dusz czyli *salus animarum*.

Kanon 204 KPK podkreśla ponadto równość wszystkich wiernych wynikającą z chrztu, istniejące natomiast różnice wewnątrz Kościoła nie mają charakteru substancjalnego, a jedynie funkcjonalny. Oznacza to, iż niezależnie od roli, jaką pełni w Kościele każdy wierny, roli, która jest konsekwencją posiadania święceń czy też nie, współtworzy on lud Boży w takim samym stopniu, choć na różnym poziomie hierarchicznym. Kanon ten łączy, zgodnie z eklezjologią Soboru Watykańskiego II, tradycyjne pojęcie Kościoła jako *societas inaequalis*

z innym *societas aequalis*. W ten sposób zostają ustanowione podstawy rozróżnienia, również w płaszczyźnie prawnej, pomiędzy misją, jaką posiadają w Kościele wszyscy wierni i tą, która dotyczy jedynie hierarchii Kościoła.

1. Równość wiernych podstawą prawa do sprawiedliwego procesu

Podstawową zasadą Kodeksu w odniesieniu do wiernych jest uznanie ich wzajemnej równości. W Konstytucji dogmatycznej o Kościele Soboru Watykańskiego II czytamy bowiem: „Chociaż niektórzy z woli Chrystusa ustanowieni są nauczycielami, szafarzami tajemnic i pasterzami dla innych, to jednak co do godności i wspólnego wszystkim wiernym działania na rzecz budowania Ciała Chrystusa, panuje wśród wszystkich prawdziwa równość”¹. Jak zauważa J. Krukowski, Kodeks Prawa Kanonicznego w kan. 208 dokonuje legalizacji deklaracji doktrynalnej. Podstawą tej równości jest godność osoby ludzkiej, którą każdy wierny otrzymuje na mocy odrodzenia w Chrystusie, jakie dokonuje się w nim przez fakt przyjęcia chrztu².

Równość wszystkich wiernych oparta jest na następujących elementach: ten sam chrzest, wspólne kapłaństwo, wspólne wszystkim wezwanie do świętości, wspólna wszystkim odpowiedzialność za przepowiadanie Ewangelii oraz wcielenie w mistyczne Ciało Chrystusa. Podmiotem praw i obowiązków w Kościele jest chrześcijanin należący do Ludu Bożego, będący w pełnej łączności z Kościołem, bez żadnych przywilejów wynikających z płci, wieku czy też pozycji społecznej. Zatem wszyscy wierni są równi, choć równość ta zostaje uwarunkowana funkcją, jaką każdy z wiernych spełnia w Kościele. Stąd, zasada równości musi być interpretowana w kontekście zasady różności. Różność ta dotyczy wieku, stanu w Kościele (duchowni i świeccy), rytu oraz właściwości personalnych każdego z osobna. Różność nie niszczy

¹ *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Poznań 2002, n. 32.

² *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Lud Boży*, red. J. Krukowski, t. II, 1, Poznań 2005, s. 24.

jednak jedności Kościoła, gdyż każdy wierny, zgodnie z własnym zadaniem uczestniczy w budowaniu Królestwa Bożego na ziemi³.

Równość wszystkich wiernych, oparta na godności osoby ludzkiej, stanowi podstawę praw, jakie posiada wierny w Kościele. Na godność osoby jako fundament praw człowieka zwraca uwagę Papież Jan Paweł II w przemówieniu skierowanym do Trybunału Roty Rzymskiej wygłoszonym w roku 1979. Papież zauważa, że jest misją Kościoła jego zaangażowanie i trud na rzecz właściwej interpretacji owego pragnienia sprawiedliwości i godności, które dzisiejszy człowiek tak mocno odczuwa. Więcej jest zadaniem Kościoła przepowiadać i chronić fundamentalne prawa człowieka we wszystkich stadiach jego egzystencji⁴. Teza ta oparta jest na powszechnym nauczaniu Kościoła, które Kościół przekazuje od wieków⁵. Kościół bowiem od zawsze nie tylko bronił osobę ludzką, ale jednocześnie określał jej podstawowe prawa.

Legalizacją powszechnego nauczania Kościoła są zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego przepisy. Zadaniem bowiem porządku kanonicznego, jak czytamy w przywołanym już przemówieniu Jana Pawła II, jest również ochrona nienaruszalnych i niezbywalnych praw uniwersalnych każdego człowieka⁶. Należy jednak zauważyć, że Prawodawca kościelny nie chroni jedynie fundamentalnych praw jednostki w wymiarze czysto ziemskim, ale obejmuje ochroną jej prawa w wymiarze wiecznym, transcendentnym, troszcząc się przede wszystkim o zbawienie człowieka⁷.

Jednym z podstawowych praw wiernych określonych w Kodeksie Prawa Kanonicznego jest prawo do procesu, a ściślej mówiąc prawo

³ Por. L. SABBARESE, *I fedeli costituiti popolo di Dio*, Roma 2000, s. 16.

⁴ Por. JOANNES PAULUS II, *Ad Decanum Sacra Rota ad eiusdemque Tribunalis Prælatos Auditores, ineunte anno iudiciali (17 Februarri 1979)*, AAS 71, 1979, n. 1, s. 422.

⁵ Por. G. FILIBECK, *I diritti dell'uomo nell'insegnamento della Chiesa da Giovanni XXIII a Giovanni Paolo II*, Città del Vaticano 2002, s. 94-111.

⁶ Por. JOANNES PAULUS II, dz. cyt., n. 1, s. 423.

⁷ Por. Z. GROCHOLEWSKI, *I fondamenti del diritto di difesa*, w: *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2006, s. 13.

do legalnego dochodzenia przysługujących wiernym uprawnień na właściwym forum kościelnym. Dochodzenie to winno mieć gwarancje zgodności z prawem. Zgodnie bowiem z kan. 221 § 1 KPK *wiernym przysługuje legalne dochodzenie i obrona przysługujących im w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym według przepisów prawa*. Jak zauważa J. Krukowski Prawodawca proklamuje zasadę poszanowania dwóch uprawnień wiernych. Po pierwsze dotyczy to prawa do działania w sądzie, po drugie prawa do obrony prawnej przed sądem. Poszanowanie pierwszego ze wskazanych uprawnień oznacza zagwarantowanie prawa do dostępu do kompetentnego sędziego kościelnego w celu przedstawienia mu swoich racji. Poszanowanie drugiego ze wskazanych uprawnień nie dotyczy wyłącznie zagwarantowania obrony technicznej, ale zagwarantowania wiernemu respektowania kontrykcyjności procesu, w tym prawa do obrony⁸.

2. Sędzia kościelny gwarantem sprawiedliwości procesu

Pierwszorzędnym gwarantem sprawiedliwego procesu jest sędzia. Prawo do legalnego dochodzenia uprawnień oznacza bowiem respektowanie przez sędziego zasady słuszności. Zgodnie bowiem z normą zawartą w kan. 221, § 2 KPK wierni, jeżeli zostali wezwani przed sąd mają prawo być sądzeni z zachowaniem przepisów prawa, stosowanych ze słusznością. Oznacza to, że sędzia jest zobowiązany do stosowania wymogów proceduralnych z zachowaniem zasady słuszności czyli sprawiedliwości. Prawo wiernego do tego, aby wyrok w jego sprawie był sprawiedliwy oznacza zobowiązanie sędziego kościelnego do stosowania ustawy zgodnie ze słusznością czyli z uwzględnieniem wszystkich okoliczności na korzyść wiernego, którego dotyczy wyrok⁹.

Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa, w myśl kan. 1400, § 1, n. 1 KPK ma na celu stwierdzenie faktu prawnego, jakim jest małżeństwo. Sprawiedliwy sąd w tym względzie opiera się na dążeniu do prawdy. Sędzia kościelny nie może bać się prawdy, ulegając bojaźni

⁸ Por. *Komentarz do Kodeksu*, dz. cyt., s. 39.

⁹ Por. Tamże.

niezaspokojenia kogoś oczekiwań lub aspiracji¹⁰. Sędzia kościelny winien przede wszystkim poszukiwać prawdy o małżeństwie¹¹. Oznacza to, że powinien wydać wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa jedynie wtedy, gdy w oparciu o zebrany materiał dowodowy osiągnął pewność moralną co do nieważności danego małżeństwa. W przypadku jakichkolwiek wątpliwości wykluczających osiągnięcie pewności moralnej przez sędziego wyrok winien być zawsze za ważnością małżeństwa. Sprawiedliwość wyroku, a więc jego prawda o małżeństwie, jest nadrzędnym celem postępowania sądowego.

Prawo do sprawiedliwego procesu nierozzerwalnie łączy się z obowiązkiem poszukiwania prawdy obiektywnej o małżeństwie. Prawo to jest jednocześnie związane z prawem wiernych do obrony, jednym z fundamentalnych zasad procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa¹². Prawo do obrony oznacza zagwarantowanie stronom ich podstawowych praw procesowych, do których zalicza się prawo złożenia zeznań i innych oświadczeń, prawo przedstawienia dowodów, prawo poznania akt procesu oraz prawo przedstawienia stosownych obron¹³. Prawo to musi być wykonywane według słusznym dyspozycji prawa pozytywnego. Jest zadaniem sędziego czuwać nad tym, aby prawo do obrony było zagwarantowane. Gwarancja ta zobowiązuje sędziego do zachowania norm proceduralnych, które z kolei gwarantują zachowanie prawa osoby¹⁴.

Gwarancje sprawiedliwego procesu ze strony sędziego dotyczą poszczególnych faz procesu. W fazie wstępnej procesu sędzia kościelny winien przede wszystkim pamiętać o wezwaniu przed sąd pozwanego.

¹⁰ Por. JOANNES PAULUS II, *Ad Romanae Rota auditores, officiales et advocatos coram admissos* (29 Ianuarii 2005), AAS 97, 2005, n. 5, s. 166.

¹¹ Por. W. GÓRALSKI, *Natura procesów o nieważność małżeństwa oraz zadania trybunału w ich prowadzeniu. Papież Jan Paweł II do Roty Rzymskiej 22 I 1996 r.*, IM 2 (8), 1997, s. 92.

¹² Por. G. ERLBACH, *Il giudice e il diritto di difesa delle parti*, w: *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2006, s. 103.

¹³ Por. JOANNES PAULUS II, *Ad Romanae Rota iudices habita* (22 Ianuarii 1996), AAS 88, 1996, n. 3, s. 775.

¹⁴ Por. JOANNES PAULUS II, *17 Ferbruarri 1979*, dz. cyt., n. 2, s. 423.

Racją przepisu dotyczącego cytacji jest zapewnienie, o ile to możliwe, sprawiedliwej obrony własnych praw i określenia przedmiotu sporu. Brak wezwania strony pozwanej, o ile sama nie stawi się w sądzie z pewnością powoduje nieważność akt procesowych, a w konsekwencji nieważność wyroku. Ważną decyzją sędziego, jeśli idzie o zagwarantowanie sprawiedliwego procesu, jest sformułowanie wątpliwości prawnej, na którą ma odpowiedzieć proces. Dekret ten powinien być, zgodnie z art. 135 § 4 Instrukcji, podany do wiadomości stron, które jeśli nie wyraziły wcześniej zgody, mogą w ciągu dziesięciu dni odwołać się do kolegium, by dekret został zmieniony. Czynność ta jest ważna dla zapewnienia równowagi procesowej stron.

W fazie dowodowej procesu gwarancje sprawiedliwości procesu dotyczą przede wszystkim dopuszczenia stron przez sędziego do przedstawiania w sposób swobodny dowodów w sprawie. Negacja tego prawa sprawiłaby, iż proces stałby się jakąś parodią sprawiedliwości. To możliwość proponowania różnych środków dowodowych stanowi podstawową wartość procesu i umożliwia poznanie prawdy obiektywnej o małżeństwie stron. W tym względzie strony winny mieć zapewnioną pełną wolność zarówno co do jakości dowodów, jak i ich merytorycznej wartości. Ważne w fazie dowodowej jest również umożliwienie stronom zapoznania się z aktami procesowymi w trakcie publikacji akt. Kanon 1598 § 1 KPK oraz art. 229 § 3 Instrukcji stwierdzają, iż po zebraniu dowodów, sędzia, pod sankcją nieważności, musi dekretem zezwolić stronom i ich adwokatom, aby w kancelarii trybunału przejrżeli akta, które nie są im jeszcze znane. Już z samego brzmienia tegoż artykułu wynika, że naruszenie jego normy może powodować nieważność usuwalną lub nieusuwalną wyroku.

W fazie dyskusji sprawy zagwarantowanie sprawiedliwego procesu dotyczy w głównej mierze możliwości przedstawiania przez strony i obrońcę wężła małżeńskiego uwag. Jest to obowiązek, który dotyczy sędziego. Zgodnie bowiem z kan. 1601 KPK oraz art. 240 § 1 Instrukcji *Dignitas connubii* po zamknięciu postępowania dowodowego sędzia powinien wyznaczyć odpowiedni okres czasu, aby zostały przedstawione pisemne obrony i uwagi. Właśnie wyznaczenie przez

sędziego odpowiedniego okresu czasu stanowi fundamentalny punkt zagwarantowania sprawiedliwego procesu.

Bardzo ważne aspekty sprawiedliwego procesu dotyczą fazy decyzyjnej. Zgodnie z kan. 1614 KPK oraz art. 257 § 1 Instrukcji, wyrok nie posiada żadnej mocy prawnej przed jego ogłoszeniem, chociażby nawet część rozstrzygająca wyroku została za zezwoleniem sędziego podana do wiadomości stron procesowych. Gwarancje dotyczące sprawiedliwości procesu w fazie decyzyjnej procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa dotyczą publikacji wyroku. Jest ona konieczna dla zagwarantowania stronie możliwości poznania motywacji wyroku, o której w kan. 1612, § 3 KPK, a w konsekwencji możliwości złożenia stosownej apelacji.

3. obrońca węzła gwarantem rzetelnego poszukiwania prawdy o małżeństwie

Gwarancją rzetelnego poszukiwania prawdy obiektywnej o małżeństwie w trakcie trwania procesu jest urząd obrońcy węzła małżeńskiego. Obrońca uosabia zasadę przychylności prawa wobec małżeństwa. Podczas gdy sędzia uosabia sprawiedliwość obrońca uosabia troskę Kościoła o małżeństwo, o jego transcendencję. Stąd obrońca ma nie tylko prawo, ale i obowiązek wypełnienia z powagą i rzetelnością swojej misji w każdym procesie małżeńskim¹⁵. Najważniejsze jest to, że obrońca węzła nie chroni interesu prywatnego stron, ale dobro publiczne, jakim jest małżeństwo. Obrońca nie występuje w sądzie we własnym imieniu, czy też imieniu stron, ale w imieniu dobra publicznego, które jak zauważa M. J. Arroba Conde, wynika z domniemania prawnego, że ważne jest każde małżeństwo zawarte zgodnie z prawem¹⁶.

Jego interwencja procesowa jest konieczna. Dlaczego natomiast jest użyteczna i czego tak naprawdę broni obrońca węzła małżeńskiego?

¹⁵ Por. A. WÓCIK, *Rola aktywności obrońcy węzła małżeńskiego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, w: Urzędy sądowe – władza i służba, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 92.

¹⁶ Por. M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 1993, s. 195, przypis 84.

Interesująca w tej kwestii jest szczególnie wypowiedź Papieża Piusa XII, który podczas spotkania z Rotą Rzymską w roku 1944 stwierdził między innymi, iż rolą obrońcy węzła jest co prawda wskazanie argumentów przemawiających za istnieniem węzła małżeńskiego, jednak nie za wszelką cenę, nie w sposób absolutny, gdyż najważniejszym celem procesu, jest odkrycie prawdy obiektywnej dotyczącej danego małżeństwa. Stąd obrońca węzła, podobnie jak inni uczestnicy procesu, winien służyć odkrywaniu tejże prawdy¹⁷. Obrońca zatem przede wszystkim winien formułować pytania, wyjaśniać, starać się odkryć to wszystko, co sprzyja małżeństwu. Nie powinien zadawać się wyłącznie ogólną znajomością sprawy, ale poprzez dogłębną analizę akt wypowiedzieć się jednoznacznie co do argumentów przemawiających za ważnością węzła małżeńskiego¹⁸. Odkrycie prawdy obiektywnej, w myśl tego, co mówi Pius XII, nie oznacza jednak, iż od obrońcy należy wymagać obrony węzła małżeńskiego za wszelką cenę, wbrew logice i rzetelnym argumentom, obrony która w sposób sztuczny tak naprawdę występowałaby wbrew odkrywaniu prawdy obiektywnej. Takie wymaganie skierowane do obrońcy węzła sugerowałoby niepotrzebny wysiłek niczemu nie służący i pozbawiony jakiegokolwiek wartości. Stąd w sytuacji, gdy obrońca nie znajduje żadnych argumentów przemawiających za ważnością danego małżeństwa powinien jednoznacznie stwierdzić, iż po dogłębnym analizie akt nie znalazł żadnych argumentów przeciwnych tezie powództwa, dlatego też zdaje się na sprawiedliwość sądu¹⁹. W podobnym duchu wypowiada się również Jan Paweł II w przemówieniu skierowanym do Roty Rzymskiej w roku 1982, kiedy stwierdza, iż obowiązkiem obrońcy węzła nie jest zdefiniowanie za wszelką cenę rzeczywistości nieistniejącej, przeciwstawianie się prośbie powoda mocno opartej na faktach, ale sformułowanie swoich uwag „*pro vinculo, salva semper veritate*”²⁰. Nie jest zatem porażką obrońcy każda decyzja *pro nullitate*. Porażka ma miejsce wówczas,

¹⁷ Por. PIUS XII, *Discorso del 2 ottobre 1944*, AAS 36, 1944, s. 283.

¹⁸ Por. J. HUBER, *Il difensore del vincolo*, IE 14, 2002, s. 117.

¹⁹ Por. PIUS XII, dz. cyt., s. 284.

²⁰ Por. JAN PAWEŁ II, *Discorso del 28 gennaio 1982*, n. 9, AAS 74, 1982, s. 453.

gdy brakiem rzetelności i własną biernością obrońca przyczynia się do wydania wyroku, który niekoniecznie zgodny jest z obiektywną prawdą. Jeśli zaś wyrok *pro nullitate* jest zgodny z prawdą, a obrońca uczynił wszystko, aby dopomóc sędziom w uzyskaniu moralnej pewności, koniecznej do wydania sprawiedliwego wyroku, wypełnił swoje zadanie, gdyż jego celem nadrzędnym jest poszukiwanie prawdy. Co natomiast należy podkreślić obrońca wężła małżeńskiego nie może wprost żądać stwierdzenia nieważności małżeństwa. Nie może też w swoich uwagach przedstawiać argumentów przemawiających za nieważnością wężła małżeńskiego, choćby nie znajdował żadnych argumentów potwierdzających jego ważność²¹.

Udział obrońcy wężła małżeńskiego w procesie małżeńskim jest, jak już wspomniałem, konieczny. Co więcej kan. 1433 KPK stwierdza, iż w sprawach, w których wymagany jest udział obrońcy wężła, brak jego wezwania powoduje nieważność akt, chyba że oczywiście sam się stawi i będzie miał możliwość wypełnienia swojego zadania. Tak sformułowany przepis może stanowić oczywiście furtkę, niestety czasem stosowaną przez niektóre trybunały, do ograniczenia roli obrońcy. W praktyce bowiem jego rola ogranicza się do wypełnienia przedstawionego przepisu, a więc do jednej interwencji procesowej, tak by uniknąć niebezpieczeństwa nieważności akt sprawy. Jego udział winien natomiast być o wiele bogatszy i bardziej dynamiczny, służący odkryciu prawdy, a nie jedynie ograniczać się do przedstawienia bardziej lub mniej ogólnych uwag przedwyrokowych.

Interwencja obrońcy wężła, jak się wydaje, winna być szczególnie dynamiczna w fazie dowodzenia tytułów, określonych w formule sporu. Obrońca wężła ma prawo być obecnym podczas przesłuchania stron, świadków oraz biegłych²². Co więcej obrońca może przedstawiać sędziemu zagadnienia, co do których strona ma być przesłuchana²³, jak i pytania, które mają być przez sędziego zadane świadkowi²⁴. W tych przewidzianych prawem możliwościach kryje się niezwykle

²¹ Por. M.J. ARROBA CONDE, dz. cyt., s. 194.

²² Por. kan. 1678, §1, n. 1 KPK.

²³ Por. kan. 1533 KPK.

²⁴ Por. kan. 1561 KPK.

istotna rola obrońcy. Obrońca wężła może i powinien proponować sędziemu dowody świadczące przeciwko nieważności małżeństwa lub proponować dowody osłabiające wartość środków dowodowych proponowanych przez powoda. Dotyczy to różnego rodzaju dokumentów publicznych i prywatnych²⁵, a w szczególności opinii biegłego. Obrońca wężła ma bowiem nie tylko prawo żądać opinii biegłego, ale wskazać na poszczególne zagadnienia, wręcz pytania, na które ma odpowiedzieć opinia. Jest to niezwykle istotne zwłaszcza w odniesieniu do wszelkich spraw prowadzonych z tytułu niezdolności natury psychicznej, o której mówi kan. 1095, n. 3 KPK.

Obrońca powinien wykazać się dynamiką i korzystać z prawa do głosu również w momencie publikacji akt sprawy. Ma on prawo wglądu do akt zawsze w trakcie trwania procesu, nie mniej wezwanie go przed zamknięciem postępowania dowodowego wydaje się być niezwykle użyteczne. Obrońca bowiem ma prawo zażądać nowego postępowania dowodowego, a zatem oddanie mu głosu dopiero w trakcie samej dyskusji sprawy, po zamknięciu postępowania dowodowego, może narażać trybunał na konieczność wznawiania instrukcji. Zdaję sobie sprawę jednak, że praktyka sądowa w Polsce ogranicza głos obrońcy do uwag przedwyrokowych. Ta interwencja obrońcy jest nie tylko użyteczna, ale wręcz konieczna, zgodnie z kan. 1601 i 1603 KPK.

W uwagach przedwyrokowych obrońca winien zająć zdecydowane stanowisko co ważności małżeństwa, nad którym toczy się dyskusja. Owo zdecydowane stanowisko winno albo przedstawiać konkretne fakty i argumenty, które świadczą jego zdaniem o ważności małżeństwa albo zdać się na sprawiedliwość sądu, gdy jego przeświadczenie o ważności małżeństwa nie jest pewne. W tym drugim przypadku może oczywiście i winien to uczynić, a mianowicie wskazać te argumenty i fakty, które pomimo braku jednoznaczności osądu przemawiają za ważnością małżeństwa. Zdaniem niektórych autorów w sytuacji, w której sam obrońca dochodzi do wniosku, że małżeństwo, o którym mowa zostało zawarte nieważnie, powinien powstrzymać się od prawa głosu, co w praktyce oznacza przyznanie, iż nie zauważa argumentów

²⁵ Por. kan. 1539, 1545 KPK.

za ważnością małżeństwa²⁶. Moim zdaniem obrońca powinien jednak starać się, nawet jeśli jest on przekonany o nieważności małżeństwa, wskazać te argumenty, które przynajmniej poddają w wątpliwość wiarygodność stron czy świadków lub wartość dowodową poszczególnych faktów. Jego głos jest niezwykle istotny w dyskusji sprawy, gdyż zawsze stanowi przeciwwagę dla często jednostronnych zeznań stron czy świadków. W żadnej mierze obrońca nie powinien natomiast traktować uwag przedwyrokowych mechanicznie ograniczając się wyłącznie do wskazania kilku cytatów zeznań, gdyż najwartościowsze dla sędziego jest samo rozumowanie obrońcy i logika jego argumentacji. Uwagi przedstawione w sposób rzetelny są oparciem dla sędziego i pozwalają dostrzec słabe punkty argumentacji stron czy też świadków, podobnie zresztą opinii biegłego.

4. Adwokat gwarantem sprawiedliwego procesu

Adwokat, który w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa reprezentuje stronę, dzięki możliwościom, jakie daje mu prawo staje się gwarantem sprawiedliwego postępowania. Już w pierwszym paragrafie art. 113 Instrukcji *Dignitas connubii* czytamy, że w każdym trybunale powinien istnieć urząd lub osoba, która będzie służyć radą każdemu, kto pragnie wnieść do trybunału sprawę o stwierdzenie nieważności swego małżeństwa. Rada ta winna dotyczyć zarówno samej zasadności wniesienia takiej sprawy, jak i sposobu postępowania w trakcie jej prowadzenia²⁷. Co więcej paragraf 2 wspomnianego artykułu zaznacza, iż funkcję doradczą może pełnić ktoś z pracowników trybunału, przy czym osoba taka nie może występować w tej samej sprawie, w której doradza stronie, jako sędzia ani jako obrońca węzła małżeńskiego²⁸. Praktyka uczy, iż zasada ta nie zawsze jest respektowana, przynajmniej

²⁶ Por. A. DZIĘGA, *Zadania obrońcy węzła małżeńskiego*, w: Kościelne prawo procesowe, Materiały i Studia, t. I, Lublin 1999, s. 36.

²⁷ Art. 113, § 1: „Apud unumquodque tribunal sit officium seu persona, adeo ut quilibet libere expediteque Consilium obtinere valeat de possibilitate et procedendi ratione ad suam nullitatis matrimonii causa, si et quatenus, introducendam”.

²⁸ Art. 113, § 2: „Si eiusmodi officium a tribunalis ministris expleri contingat, in causa sive iudicis sive vinculi defensoris ipsi partem habere nequeunt”.

w tych trybunałach, w których nie istnieją poradnie prawne. Nie zatrzymując się nad kwestią poradni prawnych i ich dobrodziejstwem, należy zauważyć, że każda osoba występująca do trybunału ma prawo, zgodnie z kan. 1481 KPK ustanowić sobie adwokata i pełnomocnika. Może też występować w procesie i odpowiadać osobiście, chyba że sędzia uzna posługę adwokata i pełnomocnika za konieczną²⁹. Wybór jednak adwokata spośród tych, zatwierdzonych przez biskupa diecezji nie zawsze jest możliwy, gdyż często takich po prostu nie ma, a jeśli są to znaczenie mają tutaj również kwestie finansowe³⁰. Nie jest tajemnicą, że większość osób ubiegających się o stwierdzenie nieważności małżeństwa to ludzie biedni lub przeciętnie sytuowani, a zatem ich możliwości skorzystania z adwokata prywatnego nie zawsze istnieją. Nie jest też tajemnicą, że większość osób przychodzących do trybunałów kościelnych, aby zasięgnąć porady co do możliwości prowadzenia procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie ma wiedzy koniecznej co do rozważenia argumentów „za” i „przeciw” oraz co do sformułowania chociażby samej skargi powodowej. W związku z tym pomoc doradcza tym osobom jest konieczna. Co więcej, jak zauważa H. Stawniak odmowa porady prawnej powoduje rażące naruszenie normy zawartej w kan. 1620 KPK, który wśród przyczyn nieusuwalnych nieważność wyroku wymienia także odmówienie prawa do obrony³¹.

Taka sytuacja, jak się wydaje, uzasadnia konieczność mianowania w trybunałach kościelnych adwokatów stałych, choć przepis kodeksowy, jak i ten zawarty w instrukcji *Dignitas connubii* nie stwierdza tego tak kategorycznie. Paragraf 3 art. 113 Instrukcji *Dignitas connubii* stwierdza, że w każdym trybunale, o ile jest to możliwe, powinni być mianowani adwokaci stali, finansowani przez trybunał, którzy mogą wypełniać zadania określone w paragrafie 1 art. 113, a więc posługę adwokata i pełnomocnika strony, która ich wybrała³². Sformułowanie

²⁹ Por. *Dignitas connubii*, art. 101.

³⁰ Por. R. SOBAŃSKI, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, IM 2, 1997, s. 137-138.

³¹ Por. H. STAWNIAK, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, PK 33, 1990, nr 1-2, s. 145.

³² Art. 113, § 3: „Inunoquoque tribunali, quatenus ferri potest, stabiles advocati con-

normy zawartej w art. 113, § 3 instrukcji jest jednoznaczne i nakłada na trybunał powinność ustanowienia adwokatów stałych, o ile jest to tylko możliwe. Kluczowe w tym względzie zdaje się być sformułowanie „*quatenus ferii potest*”.

Jestem zdania, że nie ma w Polsce przeszkód uniemożliwiających mianowanie adwokatów stałych, zwłaszcza że zagwarantowanie stronom prawa do obrony jest fundamentalnym ich prawem. Co więcej mianowanie adwokatów stałych nie wyklucza istnienia przy trybunale listy adwokatów prywatnych, do pomocy których strony mogą zawsze, o ile pozwalają na to subiektywne możliwości, sięgać. Jest ponadto szansą skuteczności procesu kanonicznego zmierzającego do odkrycia prawdy obiektywnej dotyczącej określonego małżeństwa. Jak słusznie zauważa R. Sztymchmiller na mianowaniu adwokata skorzystają także sędziowie, którzy nie będą musieli w tak dużym stopniu troszczyć się o interes procesujących się stron, gdyż zadbają o to adwokaci, przynajmniej w tych procesach, w których występują³³.

Pierwszym podstawowym obowiązkiem adwokata w odniesieniu do strony procesowej jest udzielenie jej rzetelnej i uczciwej porady co do stanu prawnego i faktycznego małżeństwa, którego ważność dana strona ma intencję zaskarżyć. Oczywiście funkcja ta może być spełniana przez inne osoby pracujące w poradni małżeńskiej, a obowiązek ten nie wynika z mandatu, ile raczej z rzetelności wypełnianej przez adwokata posługi. Adwokat winien zatem, o ile to on pełni funkcję doradczą przed rozpoczęciem przez stronę procesu, poważnie traktować potencjalną stronę procesową, odmówić przyjęcia sprawy wątpliwej i powstrzymać się od działań, gdy działanie to byłoby sprzeczne z jego sumieniem, rzetelnie zapoznać się z dowodami przedstawionymi przez stronę oraz dochować tajemnicę, do której jest zobowiązany z racji wykonywanego zawodu oraz przepisów

stituantur, ab ipso tribunali stipendium recipientes, qui munus de quo in § 1 explere possunt, quique munus advocati vel procuratoris pro partibus quae eos seligere malint, exerceant (cf. can. 1490)”.

³³ Por. R. SZTYCHMILLER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn 2000, s. 152.

prawa³⁴. W ten sposób adwokat pomaga stronie w sformułowaniu skargi procesowej, której złożenie w trybunale rozpoczyna postępowanie sądowe. Należyte sformułowanie skargi powodowej o tyle jest istotne, iż winna ona zawierać podstawy prawne i faktyczne roszczenia, z którym zwraca się do trybunału strona. Brak fachowości ze strony osoby, która wnosi skargę może powodować z jednej strony brak sformułowania np. tytułu sprawy, z drugiej zaś nieuwzględnienie istotnych dla sprawy faktów stanowiących podstawę faktyczną wniesienia skargi. Co więcej brak istotnych elementów skargi może powodować jej odrzucenie przez sędziego³⁵. Ponadto adwokat może dołączyć do skargi powodowej dodatkową dokumentację, opinie biegłych czy też dokumenty związane z procesem rozwodowym cywilnym³⁶.

Niezwykle ważną funkcję spełnia adwokat w określeniu formuły sporu oraz w postępowaniu dowodowym. Właściwie zredagowana skarga powodowa z precyzyjnie określonymi tytułami sprawy staje się podstawą określenia przez sędziego formuły sporu, która zgodnie z kan. 1514 KPK³⁷ nie może być zmieniona jak tylko nowym dekretem sędziego. Nie do przecenienia jest rola adwokata w postępowaniu dowodowym. Zgodnie z kan. 1678, § 1 KPK adwokat ma prawo być obecny podczas przesłuchania stron oraz świadków, chyba że w przypadku przesłuchania świadków sędzia uzna, iż należy postępować z zachowaniem tajemnicy³⁸. Co więcej ma prawo za pośrednictwem sędziego formułować konkretne pytania zarówno stronom jak i świadkom, a więc w pewnym sensie ukierunkowywać przesłuchanie na zagadnienia i fakty mogące stanowić dowód w procesie, który się toczy. Zakres pytań jest bardzo szeroki i dotyczy zarówno kwestii przedstawionych w skardze powodowej, jak i wynikających z innych środków

³⁴ Por. M. BARAN, *Czynności adwokata kościelnego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Sandomierz 2005, s. 27.

³⁵ Por. *Dignitas connubii*, art. 116.

³⁶ Por. A. DZIĘGA, *Strony sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, Lublin 1992, s. 161.

³⁷ Por. *Dignitas connubii*, art. 136.

³⁸ Por. kan. 1559 KPK.

dowodowych³⁹. Adwokat ponadto nie tylko przedstawia środki dowodowe, ale przede wszystkim ocenia zarzuty i argumenty przeciwnika w trakcie procesu oraz redaguje też pisma procesowe skierowane do trybunału. Ponadto adwokat informuje stronę o przysługujących jej prawach oraz o celowości zgłaszania nowych świadków czy też dowodów. Przygotowuje też świadków co do zagadnień, o które mogą być pytani w czasie przesłuchania⁴⁰. Adwokat dokładnie sprawdza wiarygodność i nieskazitelną przedstawianych w procesie dokumentów⁴¹.

Zgodnie z kan. 1678, § 1, 2° adwokat ma prawo przejrzeć akta sądowe, chociażby jeszcze nie były ogłoszone, choć może to uczynić w terminie wyznaczonym na publikację akt sprawy⁴². Ma prawo otrzymać za zgodą sędziego kopię akt⁴³. Winien on zapoznać się z dowodami przedłożonymi przez strony i czuwać nad tym, aby ewentualne dowody zastrzeżone przez sędziego⁴⁴ nie stanowiły normy jego postępowania, ale były jedynie wyjątkiem⁴⁵.

Po zamknięciu postępowania dowodowego adwokat ma prawo do przedstawienia obrony⁴⁶. Winien to uczynić na piśmie, chyba że sędzia uzna za wystarczającą ustną dyskusję wobec trybunału⁴⁷. Jak zauważa I. Grabowski, w mowie obrończej adwokat winien przede wszystkim podważać dowody strony przeciwnej, o ile nie są one zbieżne, wskazywać na ewentualne uchybienia i niewiarygodność świadków strony przeciwnej, tak by osłabić ich zeznania. Adwokatowi nie wolno oczywiście przedstawiać faktów fałszywych, zaś dowody najsilniejsze wi-

³⁹ Por. G. LESZCZYŃSKI, *Oświadczenia stron jako środek dowodowy w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, PK 43, 2000, nr 1-2, s. 108-109.

⁴⁰ Por. A. G. MIZIŃSKI, *Adwokat gwarantem prawa do obrony w procesie kanonicznym*, w: *Urzędy sądowe – władza i służba*, red. T. Rozkrut, Tarnów 2005, s. 53.

⁴¹ Por. L. MUSELLI, *Il ministero degli avvocati tra difesa del cliente e fedeltà alla verità e alla giustizia*, w: *La giustizia nella Chiesa: fondamento divino e cultura processualistica moderna*, red. G. Ricciardi, Città del Vaticano 1997, s. 158.

⁴² Por. *Dignitas connubii*, art. 229.

⁴³ Por. kan. 1598, § 1 KPK; *Dignitas connubii*, art. 235, § 1.

⁴⁴ Por. *Dignitas connubii*, art. 230.

⁴⁵ Por. H. STAWNIAK, dz. cyt., s. 146.

⁴⁶ Por. *Dignitas connubii*, art. 240, § 1.

⁴⁷ Por. kan. 1602, § 1 KPK.

nien przestawiać na końcu, tak aby wywarły największy wpływ na wydany przez sędziego wyrok. Przed wydaniem wyroku adwokat zgłasza również replikę na głos adwokata strony przeciwnej oraz obrońcy węzła małżeńskiego⁴⁸.

Po wydaniu wyroku przez trybunał I instancji, o ile jest on niekorzystny dla strony, a adwokat posiada zlecenie na wszystkie instancje, formułuje on apelację do trybunału wyższej instancji.

Podsumowanie

Prawo do sprawiedliwego procesu to jedno z podstawowych praw wiernych. Oznacza ono zagwarantowanie wiernym poszanowania dwóch uprawnień: prawa do działania w sądzie oraz prawa do obrony prawnej przed sądem. Prawo do procesu, o którym mowa zakłada prawo do sprawiedliwego procesu, a więc takiego, w którym zasada sprawiedliwości będzie zasadą nadrzędną. Zapewnienie sprawiedliwości procesowej jest zadaniem wielu osób, w głównej mierze przede wszystkim sędziego. Z oczywistych bowiem względów jest przede wszystkim zadaniem sędziego dbałość o to, aby postępowanie sądowe było prowadzone rzetelnie i z zachowaniem zasady sprawiedliwości. W jakiejś mierze uczestniczą w tym również obrońca węzła małżeńskiego i strony, za pośrednictwem adwokatów. Jedynie zachowanie należytej współpracy, dbałość o przestrzeganie prawa, a przede wszystkim dążenie do ustalenia prawdy obiektywnej o danym małżeństwie gwarantuje sprawiedliwy wyrok, będący realizacją prawa do sprawiedliwego procesu każdego wiernego.

A right of Christian faithful to the just process

In accord with the can. 221 § 1 of Code of Canon Law the Christian faithful can legitimately vindicate and defend the rights which they enjoy in the Church before a competent ecclesiastical court in accord with the norm of law. In this article the author is trying to explain the main norms in this topic and to present the role of judge, defender of the bond and advocate in the research of truth of every marriage.

⁴⁸ Por. kan. 1603, § 1 KPK; *Dignitas connubii*, art. 242, § 1.